

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

AYLIK DERGİ

415

ESKİ EDEBİYATIMIZDAN GÜNÜMÜZE MEKTUPLARDA BİÇİM*

Yrd. Doç. Dr. İ. Çetin DERDİYOK

Bu bildiri de Eski Türk Edebiyatı sahasına giren mektup örneklerinin biçim özellikleriyle Yeni Türk Edebiyatı sahasına giren mektup örneklerinin biçim özellikleri karşılaştırılarak farklarının belirlenmesine çalışılacaktır. Kuşkusuz burada yüzlerce örnekten söz edemeyiz, fakat yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucu elde ettiğimiz bilgilere ve seçtiğimiz örneklere dayanarak aradaki benzerlikleri ve ayrılıkları, biçim açısından ortaya koymaya çalışacağız.

Eski Türk Edebiyatı sahasına giren mektup örneklerine daha çok münşeat mecmualarında rastlanmaktadır. Bu türün ilk örnekleri ise XIV. yüzyıl sonlarıyla XV. yüzyıl başlarında görülen Yahyâ bin Mehmed El-Kâtib'in Menâhicü'l-İnşâ⁽¹⁾, Ahmed-i Dâî'nin Teressül⁽²⁾, Şeyh Mahmûd bin Edhem'in Gülşen-i İnşâ⁽³⁾ ve Mesîhî'nin Gül-i Sad-berg⁽⁴⁾ gibi mensur eserleridir.

Bu eserlerde bulunan mektupların büyük bir kısmı da sanatçıların özel mektuplarından çok belirli durum ve olaylar karşısında devlet görevlilerinin birbirine nasıl yazmaları gerektiğini gösteren kalıp mektuplardır. Bu mektupların başına duruma göre kimin adını yazarsanız ona gönderebilirsiniz. Yani bu mecmualarda yer alan mektuplar, aralarında nadiren özel nitelik taşıyanları bulunsa da, resmî mektup sınıfına dahil edilebilirler.

-
- (*) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü, "Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu III" 30 Mayıs-1 Haziran 1997.
- (1) Şinasi Tekin, Menâhicül-İnşâ The Earliest Ottoman Changerı Manual by Yahya bin Mehmed el-Kâtib from the 15th Century, Community Art Workshop, Roxbury, Mass. 1971.
- (2) Ahmed-i Dâî, Teressül, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Muradiye Kısmı No: 1856/3; İ. Çetin DERDİYOK, "Eski Türk Edebiyatı'nda Mektup Yazma Kuralları Hakkında Bilgi Veren En Eski Eser Ahmed Dâî'nin Teressül'ü", Toplumsal Tarih, C.I, S.6, İstanbul 1994, s.56-59.
- (3) Mahmûd bin Edhem, Gülşen-i İnşâ bi't-Türkiyye fi't-Teressül, Millî Kütüphane Yz. A.2276.
- (4) Mesîhî, Gül-i Sad-berg, Süleymaniye Ktp, Esat Ef. Yz. nr. 3351; İ. Çetin DERDİYOK, XV. Yüzyıl Şâirlerinden Mesîhî'nin Gül-i Sad-bergi, (Basılmamış Doktora Tezi) Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 1994, TDV İslâm Ansiklopedisi, "Gül-i Sad-berk" maddesi, C.XIV, İstanbul 1997.

Bu mektupların en önemli özelliği, bazı kalıp sözlerin yer aldığı çeşitli bölümlerinin bulunmasıdır. Tabii günümüz mektuplarında da çeşitli bölümler vardır. Fakat eski mektuplardaki bölümler, çok daha çeşitli ve belirgindir. Mebâniyü'l-İnşâ⁽⁵⁾'da, bu tür mektupların ibtidâ, tahallüs, talep ve intihâ olmak üzere başlıca dört bölümü bulunduğu bildiriliyor. Nitekim Mesihî'nin Gül-i Sad-berg adlı eserinde yer alan yüz civarındaki mektup örneğinde, bu bölümlere ek olarak sayılabilecek elkâb ve duâ kısımlarının varlığı da dikkati çekmektedir⁽⁶⁾. Burada imzâyî da bir bölüm olarak saymak mümkündür.

Eski mektupların biçimini oluşturan bu bölümlere örnek vermeden önce, bu terimleri kısaca tanımlamanın yararlı olacağını düşünüyoruz:

Elkâb: Rütbe ve unvan belirten sözlerdir.

İbtidâ: Mektupların başlangıç bölümüdür. Burada saygı ve selâm sözlerine yer verilir.

Tahallüs: Başlangıç bölümünden asıl konunun yer aldığı ve isteklerin bildirildiği talep bölümüne geçişi bildiren bölümdür. Bir bakıma kasidelerdeki girizgâh gibidir.

Talep: Mektubun asıl konusunu oluşturan bölümdür. Burada daha çok bildirilmesi gereken bir durum, bir duygu, bir düşünce yer alır. Bildirilenler çoğunlukla istek niteliğinde olduğundan bu bölüme talep adı verilmiştir.

İntihâ: Mektupların nihayet bulduğu, son bölümdür.

Duâ: Çoğu kez intihâ bölümünden sonra yer alan, iyi dilekleri bildiren sözlerdir.

İmzâ: Mektubu yazanın adının yer aldığı kısımdır. Mektubu yazanın kim olduğunun bilinmesi açısından önemlidir.

Eski edebiyatımızda yer alan mektup örneklerinin büyük bir kısmında bu bölümleri görmek mümkündür. Hatta Fuzûlî, Bâkî gibi şairlerin özel sayılabilecek mektuplarında bile bu bölümler görülebilmektedir. Buraya örnek olarak Bâkî'nin Kanunî Sultan Süleyman'ın bir gazeline yazdığı iki nazireyi padişaha bildirmek üzere saray mukarreplerinden birine yazmış olduğu mektubu alıyoruz:

“Sultanım hazretlerinin hâk-i cenâb-ı saâdet-nisâplarına çehre-i husû' mevzû' kılınup izdiyâd-ı ömr ü devlet-i rûz-efzunları kemayenbagi eda ve îfa olunduktan sonra ma'rûz-ı bende-i bîmiktâr oldur ki devletlü ve saadetlü padişah hazreterinin bu caniplere iki dane mümtaz ve müstesna gazêl-i şerifleri

(5) Mîralay Süleymân Bey, Mebâniyü'l-İnşâ, C.I, 9 Ramazan 1291, s.208, 219.

(6) İ. Çetin DERDİYOK, XV. Yüzyıl Şâirlerinden Mesihî'nin Gül-i Sad-bergi, (Basılmamış Doktora Tezi) Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 1994, s.54.

vârid olup bu bende-i hakir acz ü kusur üzere bir danesine iki nazire demek müyesser oldu. Hak budur ki gazel-i şerifin eger matlai, eğer maktai, eğer sair ebyât-ı şerifesi bîmisl ü bîhemtâ vâki olduğundan gayri hususâ

Eğrilik olsa aceb mi kâfiri mihrâpta

beyt-i şerifi Vallahi'l-azîm bir merebi serâmed beyttir ki aslâ nazire müm-kün değildir. Bunca zamandır ki eğer şuaarâ-yı Acem, şuaarâ-yı Rum mihraba müteallik nice sözler söylemişlerdir, bu dakika-i enîkayı şimdi gördüm, Hak sübhanehu ve Taâlâ saadetlü padişah hazretlerinin ömr ü devletlerini ziyade kılup murâdât-ı dünyeviyye ve uhreviyyelerin berâverde-i zamîr eyleye, bifazlihi ve ihsanihi, celle zikruhu.

Bâkî, hemîşe zat-ı şerîf-i melek-hisâli makrun-ı behîfz u himâyet-i zi'l-celâl bâd, innehu raûfun bi'l-ibâd.

Mîn abdi'l-fakir

Bakî el-hakîr⁽⁷⁾

Bu mektupta Eski Türk Edebiyatı sahasına giren mektupların biçim özelliklerinin hemen hepsini görmek mümkündür:

Elkâb: "Sultanım hazretleri

İbtidâ: "hâk-i cenâb-ı saâdet-nisâplarına çehre-i husû' mevzû' kılınup izdiyâd-ı ömr ü devlet-i rûz-efzunları kemayenbagi eda ve îfa olunduktan sonra"

Tahallüs: "ma'rûz-ı bende-i bîmiktâr oldur ki"

Talep: Bu bölümde şair, padişahın kendisine iki gazel geldiğini, bunlardan birine iki nazire yazdığını söylüyor, fakat

Eğrilik olsa aceb mi kâfiri mihrâpta

mısrâna kimsenin bir nazire söyleyemeyeceğini belirterek padişahı övüyor.

İntihâ: "Hak sübhanehu ve Taâlâ saadetlü padişah hazretlerinin ömr ü devletlerini ziyade kılup murâdât-ı dünyeviyye ve uhreviyyelerin berâverde-i zamîr eyleye, bifazlihi ve ihsanihi, celle zikruhu"

Duâ: "Bâkî, hemîşe zat-ı şerîf-i melek-hisâli makrun-ı behîfz u himâyet-i zi'l-celâl bâd, innehu raûfun bi'l-ibâd."

(7) Türk Dili, Mektup Özel Sayısı, Yıl 24, C.XXX, s.274, 1 Temmuz 1974, s.44, 45.

İmzâ: "min abdi'l-fakir Bakî el-hakîr"

Burada, eski mektup örnekleri arasından seçtiğimiz, eski mektupların bütün biçim özelliklerini taşıyan Bâkî'nin bu mektubunu örnek vermekle yetiniyoruz. Fakat Türk Dili Dergisi'nin Mektup Özel Sayısı'nda yer alan Gevher Sultan, Baltacı Mehmet Paşa, Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi, Kânî, I. Abdülhamit, Mehmet Sait Halet Efendi, Seyyid Ali Efendi gibi şahsiyetlerin mektuplarında da bu biçim özelliklerini görmek mümkündür.

Şimdi Tanzimat dönemine ait mektup örneklerini inceleyerek, Eski Türk Edebiyatı sahası mektuplarının özellikleriyle karşılaştırmaya çalışacağız.

Tanzimat dönemi mektuplarının büyük bir kısmı yayımlanma fırsatı bulmuştur. Bu dönem sanatçıları ve eli kalem tutan devlet görevlilerinin pek çoğu yazdıkları mektupları daha sonra yayımlamışlardır. Bu dönemin ilk örneklerini Âkif Paşa, Münşeât-ı El-Hac Âkif Efendi ve Muharrerat-ı Husûsiye-i Âkif Paşa adlı eserleriyle vermiştir. Namık Kemâl ise 900'den fazla mektup yazmıştır. Hem yazar olmaları hem devlet görevlerinde bulunmaları nedeniyle Namık Kemâl'in ve Abdülhak Hâmit'in mektupları oldukça önemlidir.

Bu dönem mektupları incelendiğinde, resmi mektupların eski mektup biçimlerini büyük ölçüde korudukları görülmektedir. Bunun için Münşeât-ı El-Hac Âkif Efendi'ye, Mehmet Sadık Rifat Paşa'nın Müntehabat-ı Asar'ına ve Muharrerat-ı Nadire gibi eserlere bakılabilir. Hatta bazan özel mektuplarda bile eski mektupların biçim özellikleri görülebilmektedir. Nitekim Namık Kemâl Muallim Nâci'ye yazdığı bir mektubunu bu uslûpta kaleme almıştır:

"Edeben Tercümân-ı Hakikat ve ter-zebân-ı belâgat olan Hâce-i Nâci Efendi Hazretlerine,

Muhât-ı ilm-i âlem-ârâdır ki, isim ile müsemmâ mutlaka yek diğerine tevâfuk etmez. Bînâberîn nâmın Hitâm ve şânım Acemî olduğu için bir gazel ile iktifâ ve tanzîm-i makâlde cidden A'câm'e veya 'Acemîlere iktidâ eylediğim tahakkuk etmez. Nitekim bu şeb, sâika-i edeb, hâtırdan bir gazel daha zuhûruna sebep oldu. Musanna' imiş, murassa imiş, leff ü neşr kuvveti ile mukavva' imiş; cüz'î nukattan, küllî galattan berî olduğu cihetle, zerreden te'âlî eden hurşid gibi müşa'şa imiş. Bazı bedâyi'-i hayâlâtı nazar-ı bi-nazarâne göre harem-nişînân-ı İrân kadar müberka' imiş.. Ama iki son beyti sanâyi'-i lafziyyeye mugâyir zannolunur imiş de, onun için mürekka' imiş. Bir rivâyete göre dahi şî'rde kavâid-i fesâhat ve belâgatin tegayyürü, nüfûs-ı selîmeye göre, te'sirce yek-âheng olan kelimâtтан evokka' imiş. Bu gazelin tertûb-i kavâfî ve evzâh emrinde, zemîni dahi evessa' imiş...

Arz ettiğim cihât-ı müte'addideden dolayı bu eser-i diğerin dahi tenkîdât ve ifâze-i tahkîkat-ı muallimâneleri ile, Tercümân-ı Hakikatın meydân-ı irfân ve

edeb olan sahayif-i nazîre-hâhânesine derci münâsib görüldüğü sûrette, nefsimi mes'ûd addeylerim. Bâkî.

*Nâcî necât bulsun
Dâim hayât bulsun
Bâkî denir o nâma
Tâ erse de hitâma.*⁽⁸⁾

Nâmık Kemâl'in bütün mektupları böyle olmamakla beraber yukardaki mektup örneği, elkab, taleb ve intihâ bölümleriyle tamamen eski mektupların biçim özelliklerini göstermektedir. Dili de divan şairlerinin dili kadar terkipli ve sanatlıdır. Nâmık Kemâl'in nispeten sade bir dille yazdığı mektuplarda da yine eski mektuplarda gördüğümüz "Devletlü Efendim Hazretleri, Bâkî duâ-yı hayr, Bâkî" gibi kalıp sözlere sık sık tesadüf ediliyor.

Abdülhak Hâmit'in mektupları da Nâmık Kêmal'in mektupları gibi genel olarak eski mektupların biçim özelliklerini korumaktadır. Fakat çoğu kez konular biçimi etkilediğinden, biçim özellikleri eski örneklerdeki gibi değildir⁽⁹⁾.

Zamanımıza doğru yaklaştıkça eski biçim özelliklerinin daha da azaldığını görmekteyiz. Örneğin Millî Edebiyat döneminde dilin daha da sadeleştiğini, mektupların başında ve sonunda yer alan saygı ve dua sözlerinin gittikçe azaldığını görüyoruz. Burada yine bu dönemin mektuplarıyla da tanınan şair ve yazarlarından Ziya Gökalp'in kısa bir mektubunu örnek vermek istiyoruz:

"Sevgili Kızım,

Sihhatteyim. Kartımı aldım. Çok sevindim. Annene tesellî verdiğin için, senden çok memnunum. Cümlelerinizi Allâh'a emânet eyledim, sevgili kızım!

9 Eylül 1336

Baban

Ziya Gökalp"⁽¹⁰⁾

Görüldüğü gibi, mektubun içeriği, biçimi de belirlemiştir. Burada mektubu yazan Ziya Gökalp'in sanat yapacak kadar vakti olmadığı ortaya çıkıyor. Yazar, burada duygusunu da kısaca belirterek, yalnız haber alıp haber vermekte olan bir insan durumundadır. Dolayısıyla da uzun uzun selâm ve dua sözleri yazamamaktadır.

(8) Fevziye Abdullah Tansel, Nâmık Kemâl'in Mektupları, s.459, 460; Doç. Dr. Kâzım Yetiş, Nâmık Kemâl'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, s.519.

(9) Tercüme Dergisi, CXVI, s.77-80, Ankara 1964, s.446-449; Bkz. dipnot 7, s.166-193.

(10) Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp Külliyatı-II, Limni ve Malta Mektupları, AKDITYK, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.434.

Cumhuriyet döneminde köklü bir biçimde değişen toplumsal yaşam edebiyata da yansımıştır. Okuma yazma oranının artması, çeviri yoluyla diğer toplumların edebiyat eserlerinin geniş kitlelere ulaşması, hayatın ve sanatın her dalını etkilemiştir.

Bu dönemde sanatçıların birbirlerini, okurlarına yazdıkları mektuplar oldukça sık görülmektedir. Yazarlar, bilgi ve düşüncelerini mektup biçimini kullanarak okuyucularına aktarmaya çalışmışlardır. Hatta bazı romancılar romanlarını, eleştirmenler eleştirilerini mektup biçiminde yazmışlardır⁽¹¹⁾.

Bu dönemde, eski mektupların biçim özelliklerinin iyice kaybolduğu görülmektedir. Artık mektupların başında elkab değil hitap vardır. Hitaplar, hitap edilenin yakınlık derecesine göre "Sayın, Değerli, Kıymetli, Aziz, Muhterem, Kardeşim, Arkadaşım" gibi değişik şekillerde olmaktadır. Çoğu kez bu hitapların hemen arkasından da hitap edilenin adı yer almaktadır.

Bu dönemde de bizi daha çok sanatçıların yayımlanmış mektupları ilgilendirmektedir. Bu mektupların bir kısmı, Nurullah Ataç'ın Okuruma Mektupları⁽¹²⁾ gibi, sanatçıların kendileri tarafından yayımlanmıştır; bir kısmı da Yaşar Nabi'nin Dost Mektupları⁽¹³⁾ gibi, sanatçılar öldükten sonra dostları tarafından yayımlanmıştır.

Bu dönem için de Sait Faik'in Yaşar Nabi'ye yazmış olduğu kısa bir mektubu örnek olarak vermek istiyoruz:

"Aziz Kardeşim,

Balkanlar ve Türklük'ü aldım. Teşekkürlerim biraz geççe oldu ama -yine kusura bakmazsınız- gönderiyorum. Ben daha tamamen okumadım. Fakat her taraftan methini işitmekte ve sevinmekteyim. Bu günlerde bir hikâyecik göndermek niyetindeyim. Yetiştirebilirim ne âlâ! Adadan inmedik. Altıkol iskambil oynayıp günleri öldürmekteyim. Yazı yazmak güç... Bir iki balıkçı hikâyesi hazırlıyorum. Tabii Varlık için. Nahit Sırrı beyefendiye hürmetler, dostlara selâm. Gözlerinizden öperim aziz kardeşim.

Sait Faik"⁽¹⁴⁾

Görüldüğü gibi bu mektupta da içerik, açıkça biçimi belirleyici rol oynamaktadır. Sait Faik, bu mektupta sanat yapma kaygısında değildir. Bir an önce

(11) Kemal Demiray, "Tanzimattan Günümüze Değın Mektup", Türk Dili, Mektup Özel Sayısı, Yıl 24, C.XXX, s.274, 1 Temmuz 1974, s.91-96.

(12) Nurullah Ataç, Okuruma Mektuplar, Varlık Yayınevi, İstanbul 1958.

(13) Yaşar Nabi, Dost Mektuplar, Varlık Yayınları, İstanbul Şubat 1972.

(14) Bkz. a.e., s.91.

meramını anlatmak istemektedir. Bu da, yazarın süslü ve sanatlı sözler kullanmasını önlemektedir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Arap ve İran edebiyatlarından etkilenen eski edebiyatımıza ait mektup örnekleri, diğer edebî türlerde de görüldüğü gibi biçim açısından mükemmel olmaya çalışmıştır. Bu nedenle bazı sözler kalıplaşmış ve mektupların bölümleri oluşmuştur. Bu bölümlerde ne söyleneceği hemen hemen bellidir. Fakat değişen ve gelişen yaşama koşulları, edebiyata da yansımış, dolayısıyla mektup türünün biçiminde de bir takım değişikliklere neden olmuştur. Bu değişim, Tanzimat döneminden başlayarak günümüze yaklaştıkça, biçimdeki bazı bölümlerin ortadan kaybolması şeklinde ortaya çıkmıştır. Hatta günümüzde mektup, diğer sanat dallarında olduğu gibi özgür biçimlerde denenmektedir. Nitekim gelişen iletişim araçlarının etkisiyle günümüzde mektup, neredeyse yazılmaz olmuştur.